

# هنرهای دستی زنان ترکمن در خدمت معیشت خانواده

پریسا شاد قزوینی\*  
سهیلا بهرمانی\*\*

## چکیده

بیشتر زنان ترکمن با به کارگیری توانمندی و خلاقیت خود آثاری می‌آفرینند که از ارزش معنوی و مادی و الایی برخوردار است. اگرچه هرگز کار این زنان به عنوان اثر هنری ارزیابی نشده است، ایشان با عرضه و فروش آثارشان برای حل مشکلات مادی خانواده و جامعه خود کوشش می‌کنند. در این مقاله بر اساس تحقیقات میدانی و کتابخانه‌ای این فرض به اثبات می‌رسد که آشنایی با هنر قالی بافی و سایر هنرهای محلی به زنان ترکمن این توانمندی را بخشیده است که با به کارگیری استعداد و ذوق خود از این هنرها در مسیر اعتلای معیشت خانواده گام بردارند و در نتیجه در تنظیم اقتصاد خانواده نسبت به مردان سهم بیشتری داشته باشند. مشکلات موجود بر سر راه این زنان بسیار است. در این مقاله با برشمردن مشکلاتی چند، راه‌ها و پیشنهادهایی برای بهتر شدن شرایط تولید و عرضه محصولات هنری آنان ارائه می‌شود. به یقین، با حمایت و پشتیبانی از زنان هنرمند ترکمن به رشد هنرهای بومی این منطقه نیز کمک خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: زنان ترکمن، هنرهای دستی، قالی بافی، اهداف اقتصادی، حمایت از خانواده.

## مقدمه

ترکمن‌ها از ۶ هزار سال پیش در منتهی‌الیه منطقه شمالی سواحل دریایچه اشبیک گل سکنی گزیدند. در ۴۲۷ هجری قمری ترکمن‌های سلجوقی در مرو مستقر شدند. کلمه ترکمن از واژه فارسی ترک مانند سرچشمه می‌گیرد؛ یعنی کسی که شبیه یک ترک است. (نیازی، ۱۳۸۱: ۲۲).

محل زندگی ترکمن‌های ایران در قسمت دشت گرگان و کنار رودخانه اترک است. مردم ترکمن بسیار به دین و مذهب خود معتقدند و به دور از هر گونه تظاهر زندگی ساده‌ای دارند. از نظر اخلاقی و اعتقادی، درباره آنان می‌توان گفت حرمت و ستایش آن‌ها نسبت به خدا تا این حد است که ترکمن هیچ‌گاه به خدا قسم نمی‌خورد و به ندرت سوگند یاد می‌کند.

دختران ترکمن سرودهای زیبایی در شب‌های مهتابی به صورت دسته جمعی می‌خوانند و به بیان احساسات و افکار خود می‌پردازند به این سرودها "لاله" گفته می‌شود<sup>۱</sup>. زندگی ترکمن‌های کوچنده با آلاچیق و خالی از هر گونه تجمل و افراط‌گرایی است. ترکمن‌ها علاوه بر کشاورزی - که امروزه بیشتر به کشت پنبه در این مناطق اختصاص دارد- به هنرهای دستی از جمله بافت قالی و قالیچه، ابریشم بافی، نمدمالی، سوزن‌دوزی و ساخت جواهرات می‌پردازند که به اقتصادشان کمک می‌کند. زنان در آفرینش و رشد این آثار نقش اساسی دارند. در این مقاله با بررسی وضعیت موجود قالی بافی در میان زنان ترکمن، به ویژگی‌های ساختاری و زیبایی‌شناسانه

آن نیز تا حدی پرداخته می‌شود.

فرض غالب در این مقاله آن است که زنان ترکمن با قالی بافی و آفرینش آثار هنری و عرضه و فروش آن‌ها در جهت بهتر کردن وضع اقتصادی خانواده خود می‌کوشند. برای اثبات این فرض ناگزیر از بررسی این موارد هستیم:

- ۱- ارتباط خلق اثر و عرضه آن در میان زنان ترکمن چگونه است؟

- ۲- مشکلات موجود بر سر راه زنان ترکمن برای استقلال اقتصادی و به دست آوردن هویت شخصی کدام است؟ (مشکلات موجود در راه دست‌یابی به هویت فردی)
- ۳- زنان ترکمن با ارائه آثاری درخور، ضمن اینکه به استقلال اقتصادی دست می‌یابند، صاحب هویت هنری و استقلال شخصیتی نیز می‌شوند (راهکار بهبود هویت فردی)

برای رسیدن به نتایج استوار درباره موضوعات یادشده پاسخ به این پرسش‌ها ضروری است:

- انواع هنرهای محلی ترکمن که زنان در آن نقش دارند کدام است؟

- چگونه زنان ترکمن از طریق قالی بافی و سایر هنرهای دستی بومی به اقتصاد خانواده کمک می‌کنند؟

- چه راهکارهایی برای بهبود وضع زنان ترکمن می‌توان پیشنهاد کرد؟

برای پاسخ به این سؤالات نیازمند مطالعه میدانی و رجوع به ادبیات پژوهشی قابل توجهی هستیم. به جرئت می‌توان گفت

\* استادیار دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا (س) (shadparisa@yahoo.com)

\*\* کارشناس ارشد نقاشی، مدرس دانشگاه هنر نیما



تصویر (۲): نمونه ای از نقوش قالیچه های ترکمن

این زنان پدید آورده است. در این پژوهش در عین بررسی آثار هنری زنان ترکمن، به دستاوردها، خلاقیت ها و حرکت های مؤثر آن ها در بهبود وضعیت خانوادگی شان نیز توجه می شود.

### صنایع دستی ترکمنان

در تمام کشورهای که هنرهای محلی در آن ها رواج دارد، به دلیل مواد اولیه ارزان و نیروی انسانی علاقه مند، امکان رشد در عرصه های اقتصادی از این طریق بسیار دیده می شود. آمیختگی شدید این فعالیت ها با سنت ها و برداشت ها و بینش های شخصی و تأثیر بسیار زیاد محیط جغرافیایی، ویژگی خاصی به آن ها داده و باعث تمایز آن ها از دیگر تولیدات شده است. با نظری اجمالی به انواع هنرهای محلی زنان ترکمن، با این هنرها بیشتر آشنا خواهیم شد.

### الف) قالی، قالیچه و قارچین های ترکمن

قالی، قالیچه و قارچین (کیف و پستی) از برجسته ترین شاهکارهای هنری ترکمن است که در نقش و در رنگ آن خلاقیت و زیبایی چشم نواز و خیره کننده ای به کار رفته است. زنان ترکمن خالقان اصلی این قالی ها هستند<sup>۱</sup>. آنان با نقوش هندسی که با مایه رنگی قرمز شکل گرفته است، طرح ها و نقش هایی بدیع و زیبا در قالی ایجاد می کنند. نمونه ای از فرش های "یموت" ترکمن و نقوش آن را در تصویر شماره یک می توان مشاهده کرد<sup>۲</sup>.

"بافتن قالی و قالیچه در نقاط ترکمن نشین کار زنان و دختران است. دقت و ظرافت این دختران و زنان گاه موجب خلق شاهکارهایی بی نظیر در این هنر می گردد. قالیچه های ترکمن معمولاً روی دستگاه های افقی بافته می شود. طرح



تصویر (۱): نمونه ای از فرش ترکمن

درباره وضعیت زنان روستایی ایران پژوهش های بسیار محدود و پراکنده ای انجام شده است. در باب مقاله حاضر نیز ادبیات پژوهشی چندان در خوری نداریم و شاید بهتر است گفته شود در زمینه هنرهای دستی و قالی بافی ترکمنان اطلاعات و منابع گردآوری شده بسیار محدودتر از انگلستان یک دست است. به طور قطع، محدودیت اسناد و منابع تحقیقی یکی از چالش های مهم در این زمینه به شمار می رود که امید است با مقالاتی هر چند کوتاه و کم مایه همچون این مقاله، از محدودیت های موجود کاسته شود.

### روش تحقیق

در این پژوهش، بهره گیری از منابع مکتوب و مطالعات کتابخانه ای به روش توصیفی است. نخست مطالب مورد نیاز گردآوری شد، سپس با تحقیق میدانی درباره فعالیت هنری زنان ترکمن، داده های پژوهش کامل شد. با بررسی آثار دست بافت، قالی ها و سایر صنایع دستی می توان ذوق، خلاقیت و توانایی زنان ترکمن را ارزیابی کرد. توجه به مشکلات این قشر و ارائه راهکارهای پیشنهادی برای حل این مشکلات، رابطه ای منطقی بین کار پژوهش و جامعه



قالی و قالیچه های ترکمن بیشتر شکسته و هندسی می باشد. (بوگولیف: ۲۵). در تصویر شماره دو نمونه ای از نقوش قالیچه های ترکمن را مشاهده می کنیم.

"بیش از ۹۸ درصد از خانواده های شهری و روستایی ترکمن حداقل هر کدام یک دار قالی دارند بیش از ۶۰ درصد درآمد یک خانواده روستایی ترکمن از بافت قالی و قالیچه و قارچین (نوعی پستی) تأمین می شود." (کلیاتی درباره صنایع دستی روستایی، ۱۳۶۲: ۱۲).

"گول نقش اصلی فرش ترکمن است که بافته های هر قوم به وسیله آن از بافته های اقوام دیگر متمایز می شود. پشم و پنبه از مواد اولیه برای تولید این هنر ماندگار است. به رغم ترویج رنگ های شیمیایی هنوز مواد رنگدار گیاهی مانند پوست انار، چوب پویا، خاکستر چوب از دار و زردچوبه، روناس و نیل برای رنگرزی خامه قالی کاربرد دارد. نقوش فرش ترکمنی حفظی بافت است. نقوش فرش اصیل ترکمن ذهنی یا حفظی بافت است و زنان ترکمن در تولید این دست بافت، آرمان ها و اندیشه هایشان را با رنگ های دلخواه بر روی تار قالی گره می زنند تا تابلویی زیبا و مانا پیش روی مجسم سازند. شاخ قوچ، نقش عقرب، ماری گول، درناق گول، قافسه گول، تکه گول، انسی، قزل ایاق، تونینگ گول، قوش گول، آوغان گول، تاج خروز، پنجارا آراگول، آق نقش از جمله نقوش زیبایی است که در این هنر دستی به کار می رود." (مهر، ۱۳۸۷: ۱).

در گذشته، رنگ های مصرفی این قالی و قالیچه ها قرمز دانه و روناس بود که با دندانۀ زاج به کار می رفت. شفافیت و رنگ مخصوص قرمز این رنگ ها کار قالی بافان ترکمن بود و کیفیت بسیار مطلوبی داشت. امروزه، کم و بیش رنگ های شیمیایی جای رنگ های طبیعی را در بین ترکمن ها گرفته است. مفاهیم نمادین گل ها و نقوش بنیادی فرش ها و قالیچه های ترکمن با نمادهای آریایی پیوند می یابد. نظریه های گوناگونی در مورد منشأ نقش ها مطرح شده است. سمپر (Semper)، نویسنده آلمانی، عقیده دارد "هنرمند بدوی از راه بافتن الیاف گیاهان گوناگون آذینه را کشف کرد و به همین علت است که بافت نقوش ابتدایی و هندسی هستند." (بوگولیف، ۳۰). در فرش های ترکمن به یک منبع زیبایی شناسی از کار و تلاش گروهی برمی خوریم که طی نسل های طولانی گرد آمده است. بهترین و زیباترین آن ها حفظ شده است و اگر خطری در کمین این بازمانده های گرانبهای دیرینه سال باشد، همین شرایط تمدن و تاراجگری زندگی کنونی است که یکایک زیبایی ها را به بی شکلی و نابودی کشانده و می کشاند. متأسفانه زندگی صنعتی امروز بسیاری از دستاوردها و زیبایی های قرن ها تلاش را به نابودی سوق داده است.

### ب) فرش های نمدی

از دیگر هنر های ترکمن که بیشتر به دست زنان انجام می گیرد، تولید فرش های نمدی موسوم به "کوشمه" است. کوشمه در

لفظ ترکمنی به معنای وسیله ای برای کوچ و نقل مکان است. این وسیله که از اسباب کوچ به شمار می رود، از لوازم ضروری زندگی کوچ کنندگان ترکمن است. در بسیاری از نقاط استان های ایران کار نمدمالی را مردان انجام می دهند؛ اما زنان ترکمن این مهم را نیز به دوش می کشند. در تصویر شماره سه نمونه ای از فرش های نمدی به همراه نقوش آن ها آمده است. تهیه کوشمه بسیار آسان تر از بافتن قالی است. روش ساخت آن نیز بسیار ساده است؛ به این ترتیب که پشم را روی فرش پهن می کنند به گونه ای که انواع خشن تر و تیره تر پشم در زمینه کار قرار گیرد. سپس طرحی از پشم رنگین بر آن ها می نهند، آن گاه بر این مجموعه آب می باشند و آن را چند بار لوله می کنند و بر آن می کوبند یا لگدمال می کنند تا طرح در الیاف زمینه کاملاً بنشیند. نمدها (کوشمه ها) معمولاً به شکل مربع یا مستطیل تهیه می شود. "کوشمه ها غالباً بخشی از جهیزیۀ عروس ترکمن را تشکیل می دهد که به دست خود این دختران تهیه می گردد." (پوگاچنکوا، ۱۳۷۶: ۱۴). امروزه، بسیاری از این نمدهای زیبا یکی از عناصر تزئینی در خانه روستاییان ترکمنی است. اگر چه وضعیت فروش این فرش های نمدی خوب است، هنوز سامان یافته نیست.

### ج) دوخت های ترکمنی (ترکمن دوزی و چادرشب)

زنان ترکمن علاوه بر بافت قالی به هنرهای دستی دیگر نیز روی آورده اند. "ترکمن دوزی" یکی دیگر از هنرهای دستی این زنان است که مورد توجه بسیاری از مجامع جهانی نیز



تصویر (۳): نمونه ای از فرشهای نمدی

قرار گرفته است. زنان ترکمن سرآستین‌ها، مچ شلوار، دور یقه و جلو سینه لباس هایشان را گلدوزی می‌کنند و نقش‌هایی بر روی لباس هایشان می‌دوزند. از زمان‌های کهن، گلدوزی نقوش ترکمن رایج بود.

دورهٔ اوج این هنر را در دوران افشار و زندیه و به ویژه قاجار باید دانست. در زمان‌های قدیم، دوخت ترکمن روی ابریشم سیاه انجام می‌شد و نقوش همهٔ زمینه را فرا می‌گرفت. پارچه‌هایی که در ترکمن دوزی مورد استفاده قرار می‌گیرد، بیشتر پارچه‌های ابریشمی، نخی، پنبه‌ای و پشمی به رنگ‌های مشکی، نیلی، زرد و قرمز است. پوشاک ترکمنان از لحاظ برش ساده، ولی چشمگیر و بیش از آن تزیینات لباس بانوان شگفت‌آور است.

زنان ترکمن به جای روسری چادرشب‌هایی بر سر می‌نهند که دارای نقوش شطرنجی در رنگ‌های آبی، سرخ، سبز و زرد است. معمولاً بافت این چادرشب‌ها نیز به دست خود این زنان هنرمند انجام می‌شود. در بعضی طایفه‌های ترکمن در کارگاه‌های کوچک بافندگی از نخ‌های ابریشم چادرشب می‌بافند. علاوه بر بافت این چادرشب‌ها، پرورش کرم ابریشم و عمل‌آوری ابریشم نیز از کارهای اصلی این زنان است.

### انگیزه زنان ترکمن در پیشبرد اقتصاد خانواده

همان‌گونه که اشاره شد، بسیاری از محصولات هنرهای دستی ترکمنان به دست زنان انجام می‌گیرد. نقش زنان ترکمن در عرصهٔ خانواده بسیار اساسی و تعیین‌کننده است. از آنجا که هنرهای محلی بازتاب ذوق و سلیقه، سنن و آداب، و تفکرات خاص هنرمندان است، از ویژگی‌های برجستهٔ این آثار این است که هر یک دارای مشخصات خاص خود است. همین امر امکان تولید انبوه را - که باعث از بین رفتن حس خلاقیت هنری می‌شود- از ایشان گرفته و اندیشهٔ سازندگی را جانشین آن کرده است. فعالیت در اغلب رشته‌های هنرهای بومی ترکمن به ابزار و وسایل چندان پیچیده‌ای نیاز ندارد و در واقع مهم‌ترین عامل و انگیزهٔ تولید محصولات هنری این زنان، تلاش، ذوق و سلیقه و حمایت از خانواده است. "زن ترکمن مانند بسیاری از زنان زحمتکش در روستاهای ایران باید به کارهای سخت خانه و زندگی بپردازد. هم قالی ببافد و هم نم‌بمالد و با تمام این مشکلات از پیرایش خود برای شوهر و فرزندانش غافل نشود." (پورکریم، ۱۳۴۸: ۵۱) گاهی نیز انگیزهٔ زنان از بافت فرش در جهت برخی رسوم مانند بافت فرش جهیزیه انجام می‌شود.

با همهٔ علاقه و دلبستگی زنان ترکمن به خانواده و رشد معیشت آن، متأسفانه در این مناطق هیچ برنامه و فعالیتی در جهت هدایت و حمایت از صنعت قالی‌ترکمن - آن‌چنان که در خور و متناسب با آن باشد- صورت نگرفته است. در اصل آسیب‌شدیدی که تا به حال به فرش ترکمن وارد شده، بی‌توجهی به تنوع طرح و رنگ آن - از گذشته تا به امروز- است. در حال حاضر، جز معدودی از طرح‌های رایج، از آن همه طرح‌های

اصیل و زیبایی که در فرش‌های ترکمنی بوده است، چیزی بافته نمی‌شود.

### بیان مشکلات موجود

مشکلات زنان با ذوق و استعداد ترکمن که با دستان هنرمند خود به خلق آثاری بدیع می‌پردازند تا به معیشت خانواده‌شان کمک رسانند، کم نیست. معضلات موجود بر سر راه این هنرمندان بومی موجب تنگناهای بسیاری در زندگی آنان می‌شود و در رشد خلاقانهٔ آثارشان نیز محدودیت ایجاد می‌کند. در این قسمت از مقاله سعی می‌شود با پرداختن به تعداد محدودی از این مشکلات، توجه حامیان به این مسائل برانگیخته شود تا درصدد رفع آن‌ها برآیند.

مهم‌ترین مشکل زنان ترکمن، بی‌پناهی است و نیز بی‌توجهی که از سوی نهادهای دولتی و یا حامیان خصوصی نسبت به کارشان می‌شود. این زنان از هیچ‌جایی (چه بخش دولتی، چه بخش خصوصی و چه از سوی خانوادهٔ خود) حمایت هنری و یا پشتیبانی شخصیتی نمی‌شوند و هنرهای دستی‌شان به عنوان امری روزمره تلقی می‌شود که جزء وظایفشان است و نه بیشتر. در نتیجه یکی از بزرگ‌ترین معضلات ایشان، نبود امنیت شغلی و نداشتن هویت و استقلال هنری است.

از مهم‌ترین مشکلات زنان ترکمن می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱- مشکل تهیهٔ مواد اولیه: مواد اولیهٔ مورد استفاده در این مناطق عبارت است از: نخ پشمی یا خامه به عنوان ریشه یا گره و نخ پنبه‌ای تاییده و یا در بعضی موارد نخ پشمی. تفاوت‌های اساسی قالی بافی این منطقه با سایر نواحی قالی بافی در این است که تعداد رنگ‌های خامه محدود است و بیشترین مقدار را خامهٔ لاک‌رنگ تشکیل می‌دهد. "مواد اولیه در این مناطق توسط مغازه‌داران و با وجود واسطه‌های بسیار در اختیار بافندگان قرار می‌گیرد که در نتیجه از لحاظ مالی به ضرر بافندگان تمام می‌شود؛ زیرا مغازه‌داران مواد اولیه را در قبال پیش‌خرید محصولات قالی و قارچین به بافندگان می‌فروشند و پس از بافتن قالی تفاوت قیمت مواد اولیه و قالی به صورت نقدی پرداخت می‌شود که مقدار چشمگیری نیست." (یاوری، ۱۳۷۳: ۳۴).

۲- عدم بهره‌گیری از دانش جدید و فنون تخصصی: اغلب زنان ترکمن به صورت تجربی به کارهای هنری می‌پردازند و بدون داشتن اطلاعات تخصصی کافی از حرفهٔ خود، توان خلق آثاری نوآورانه ندارند.

۳- محدود بودن تعداد طرح‌ها و نقش‌های قالی: زنان ترکمن به علت نداشتن آگاهی فنی، توان خلق طرح‌ها و نقش‌های جدید و پویا را ندارند و در نتیجه به طرح‌های تکراری بسنده می‌کنند.

۴- مشکل کمبود مکان برای دارهای قالی: دار قالی به دلیل افقی بودن در مناطق شهری و روستایی سطح زیادی از فضای اتاق و خانه را اشغال می‌کند که با وجود کارگاه‌های تخصصی به برپایی این دارها در خانه نیاز نخواهد بود.



۵- کم اطلاعی از توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ به علت نبود دانش فنی در سطح عرضه و تقاضا، وجود خلاق اکثر این زنان به هدر می‌رود. این هنرمندان بومی باید خود هم بافنده و خلق‌کننده باشند و هم عرضه‌کننده محصولات.

۶- ناآگاهی زنان ترکمن از سلیقه و نیازهای بازار، دوری از خواسته‌های خریداران را به دنبال دارد.

۷- نداشتن امنیت شغلی.

۸- ناهماهنگی در مورد سرشماری زنان بافنده و هنرمند بومی در میان سازمان‌های دست‌اندرکار.

علاوه بر موارد یادشده، مسائل و مشکلات حقوقی و خانوادگی نیز بر سر راه زنان هنرمند ترکمن وجود دارد که به علت آنکه پژوهش را از مبحث اصلی دور می‌کند، از ذکر آن‌ها در اینجا پرهیز می‌شود.

### پیشنهادها و راهکارها

به یقین، تنها نمی‌بایست به بیان دردها و مشکلات پرداخت و این گونه نیست که این مشکلات راه حلی نداشته باشد. با همت و همیاری و پشتیبانی از زنان باذوق و خلاق ترکمن، پیشنهادهایی برای حل این معضلات می‌توان ارائه کرد؛ راهکارهایی که آنان را برای عرضه بهتر و بهینه کارها کمک رساند.

۱- تنوع بخشیدن به طرح‌های فرش ترکمن: در حال حاضر، به علت استفاده از طرح‌های محدود و نداشتن تنوع در نقش‌های فرش ترکمن، این محصول هنری بازار محدود و بسته‌ای پیدا کرده است. تاکنون برای گردآوری و نو کردن طرح‌های قدیم و اصیل ترکمن اقدامی اساسی انجام نشده است. از این رو، در این مورد همکاری و همفکری سازمان‌های مسئول با یکدیگر به طور جدی ضروری است. به همین منظور، استفاده از معلومات و مطالعات افراد محلی جهت تصحیح و چاپ این طرح‌ها که از سوی افراد علاقه‌مند محلی انجام گرفته است، کمک مؤثری خواهد کرد.

۲- بهبود کیفیت رنگ‌رزی: روش‌های علمی و نه چندان پیچیده را به رنگ‌رزان محلی و سنتی آموزش دهند؛ به گونه‌ای که بتوانند با استفاده از همان کارگاه‌های سنتی کیفیت رنگ‌رزی خانگی را ارتقا دهند تا ثبات رنگی قابل قبولی داشته باشد. از دیگر پیشنهادها، تشویق آنان به ساخت کارگاه‌های نیمه اتوماتیک است. چنین طرح‌هایی می‌تواند با استفاده از وام یا مشارکت بانک‌های محلی موفق بشود که در نتیجه به بالا رفتن کیفیت خامه‌های رنگ شده منجر می‌شود.

۳- تبدیل دار افقی به دار عمودی: قالی بافان با استفاده از دار عمودی به جای دار افقی از نظر سلامت جسمی وضع مطلوب‌تری خواهند داشت. همچنین با استفاده از دار عمودی کمتر فضای خانه‌شان اشغال می‌شود و در نتیجه به آسایش خانواده می‌افزاید<sup>۵</sup>. ضمن اینکه تأسیس کارگاه‌های عمومی که در آن بتوان به صورت گروهی کار کرد، مشکل فضا را حل خواهد کرد.

۴- تشکیل کلاس‌های آموزشی برای زنان هنرمند بومی و آگاه کردن آنان از نیازهای بازار و رابطه عرضه و تقاضا به وسیله کارشناسان اهل فن.

۵- افزایش میزان وام پرداختی از سوی بانک‌ها و مؤسسات وام‌دهنده: رقم وام‌های پرداختی را می‌توان به میزانی افزایش داد که هر هنرمند بومی بتواند به تأسیس کارگاهی اقدام نماید و یا مرکز و محلی برای عرضه محصولات خود تدارک ببیند.

۶- معرفی مواد و مصالح جدید و مرغوب به وسیله کارشناسان تحصیل کرده و متخصصان ورزیده.

۷- ایجاد صندوق حمایت از تولیدکنندگان زن سرپرست خانواده.

۸- ایجاد نمایشگاه‌های صنایع دستی زنان در داخل و خارج کشور به صورت انفرادی و یا گروهی.

۹- ایجاد مراکزی برای تهیه و تأمین مواد اولیه: "توزیع مواد خام و سایر موارد نیاز بافندگان با قیمتی عادلانه و دقیقاً کنترل شده به منظور جلوگیری از اجحاف فروشندگان مواد اولیه." (کلیاتی درباره صنایع دستی روستایی ایران، ۱۳۶۲: ۳۴).

۱۰- نظارت و راهنمایی فنی: نظارت پیوسته بر تولیدات زنان و تشویق آنان به بافت محصولات بهتر.

۱۱- هدایت و راهنمایی در نحوه فروش و بازاریابی: ارزیابی خرید محصولات که با استاندارد مورد نظر تولید شده است و همچنین عرضه این تولیدات به منظور بازاریابی صادراتی با قیمت‌هایی که با محصولات مشابه خارجی بتواند رقابت کند. باید در نظر داشت که در صورت اجرای چنین طرح‌هایی، به دلیل تسهیلات و خدماتی که به هنرمندان بومی اعم از فرش بافان و یا سایر حرفه‌های صنایع دستی ارائه می‌شود و در نتیجه افزایش درآمدی که از این رهگذر نصیب ایشان می‌شود، روال تولید خواه ناخواه آهنگ سریع‌تری به خود می‌گیرد. از سوی دیگر، بدون اعمال سیاست‌های منطقی به موقع بازرگانی (اتخاذ تدابیری که به افزایش تقاضا بینجامد) و در نتیجه نوساناتی که اغلب در بازار قالی و صنایع دستی زنان ترکمن پیش می‌آید، بازار به رکود و کندی کشیده می‌شود. بنابر این، هنرمندان تمایل خواهند داشت محصولات خود را به مسئول و مجری طرح که در واقع حامیان آن‌هاست بفروشند. اگر مجری طرح خریدار تمام تولیدات باشد، در یکی دو سال اولیه اجرای طرح از سویی با انبوه تولید و از سوی دیگر با کندی فروش روبه‌رو می‌شود. عدم تعادل عرضه و تقاضا به رکود و سستی بازار فروش و متقاضیان منجر خواهد شد.

به شدت توصیه می‌شود مجری طرح از انحصاری و دولتی کردن تولید و خرید و فروش هنر قالی بافی پرهیزد و تنها به ارائه خدمات و خرید و فروش در حدی که نقش ارشادی داشته باشد بسنده کند. مشکلات یادشده نه تنها در مقوله قالی و گلیم و قارچین بافی، بلکه در بسیاری از صنایع دستی زنان ترکمن صدق می‌کند.

ترکمن دوزی‌های زنان ترکمن می‌تواند در بازارهای بین‌المللی خودنمایی کند. علاوه بر بازار فروش متنوع، طرح‌ها، نقش‌ها، رنگ‌ها، بافت و ترکیب بندی دوخت‌ها می‌تواند به عنوان الگویی در فضا سازی داخل خانه‌ها و طراحی داخلی ساختمان‌ها کاربرد فراوان داشته باشد و منبع الهام بسیاری از طراحان در رشته‌های مختلف هنری قرار گیرد. آن قدر رنگ و نقش و طرح این دوخت‌ها متنوع و زیباست که به سختی می‌توان برای آن‌ها طبقه بندی مشخصی ارائه کرد. تصاویر شماره چهار تا شش نشان دهنده نمونه‌ای از نقوش اصیل ترکمن‌ها با رنگ‌ها و نقش‌های گوناگون، سرزنده و الهام بخش است.

بسیاری از مردم شناسان و کارشناسان بر حیاتی و ضروری بودن صنایع دستی و هنر دست زنان در شکوفایی و رشد زندگی مردم یک سرزمین تأکید دارند و بر آثار اقتصادی بسیار عمیق آن تکیه می‌کنند. در بیشتر مناطق روستایی ایران زنان نقش تعیین کننده‌ای در پیشبرد اهداف اقتصادی خانواده دارند. به واقع، نمی‌توان این نقش را نادیده گرفت. تقویت شخصیت زنان، آگاهی بخشی به آن‌ها و رشد توانمندی‌ها و مهارت - هایشان موجب تقویت نیروی آن‌ها می‌شود و به طبع نیروی زنان در این اثر گذاری می‌تواند بسیار مفید واقع شود.

ایران که دارای پیشینه غنی فرهنگی است و تنوع فرهنگی بسیاری نیز در آن به چشم می‌خورد، می‌تواند با بهره گیری از توانمندی‌های بالقوه خود و نیز با بهره مندی از نیروی کار خلاق و هنرمندی چون زنان ترکمن نه تنها به روند توسعه اقتصاد خانواده‌ها، که در بحث کلان آن به اقتصاد کشور کمکی شایان کند. کشور ما بایست از تمام توانایی‌ها و استعداد های بالقوه درون جامعه بهره برداری کند. در این میان حمایت از هنرهای دستی و تقویت بنیه سازندگان فرآورده‌های دست ساز، نقش تعیین کننده‌ای در رشد و توسعه اقتصادی کشور ایفا می‌کند. چنانچه این هنرهای محلی به عنوان عامل اقتصادی مؤثر بر منطقه مورد حمایت درست مسئولان امر قرار گیرد، خواهند توانست در اشتغال زایی، درآمدزایی و کاهش بیکاری این منطقه تأثیر بسزایی بگذارند. احساس امنیت، حمایت، دلگرمی و پشتیبانی از سوی حاکمان محلی بر ایجاد انگیزه نیروی کار این زنان بسیار مؤثر است. این امر همچنین می‌تواند انگیزه زنان ترکمن را برای تولیدات انبوه و با کیفیتی برتر تقویت کند.

### نتیجه گیری

زنان در جامعه ما در عرصه‌های مختلف فرهنگی و هنری فعالیت می‌کنند. بی شک، این فعالیت‌ها از نظر پژوهشگران و مسئولان بسیار سازنده است. زنان ترکمن نمونه بارزی از زنان زحمتکش جامعه هستند که تلاششان برای رشد اقتصاد و معیشت خانواده در خور توجه و اهمیت است. ضروری است برنامه‌های ویژه و مجموعه‌ای فراگیر از سیاست‌ها و طرح‌ها برای رسیدگی به مسئله فقر در میان این زنان اجرا شود تا آنان را از نظر اقتصادی توانمند کند و فرصت‌های مشارکت ایشان را در جامعه مدنی افزایش دهد.



تصویر (۴): نمونه‌ای از نقوش اصیل ترکمنها با رنگها و نقشهای متنوع



تصویر (۵): نمونه‌ای از نقش‌های ترکمنی به کار گرفته شده در نوار چادر ترکمنی



تصویر (۶): نمونه‌ای از نقوش قالیچه‌های ترکمن، جوال یموت



با توجه به اینکه زنان ترکمن در مقام تولیدکنندگان صنایع دستی و قالی بافی نقش آشکار و مهمی در منطقه دارند، رفع مشکلات اقتصادی و فرهنگی آن‌ها از ضروریات است. برای حل این مشکلات، آگاهی بخشی، رشد مهارت‌ها و توانمندی‌ها و استقلال شخصیتی این قشر لازم به نظر می‌رسد. اعطای قدرت اقتصادی و هویت اجتماعی به زنان ترکمن آنان را در شرایطی ایده‌آل قرار می‌دهد.

با توجه به اهمیت نقش اقتصادی زنان ترکمن در خانواده، روشن است که اجرای راهکارهای بهبود وضعیت زنان باید در جهت کاستن از محدودیت‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حقوقی و نیز اشتغال‌زایی باشد. یکی از گام‌های مؤثری که می‌تواند به زنان هنرمند بومی ترکمن کمک شایانی کند، رسیدن به خودباوری و داشتن تصویری روشن از توانایی‌های خویش است. زنان ترکمن در قالی بافی و صنایع دستی بی‌مهابا می‌بافند و می‌دوزند و خلق می‌کنند؛ از وجودش به منزلهٔ تدبیری برای رسیدن به معاش بهتر خانواده کمک می‌گیرد بدون اینکه لحظه‌ای با خود بیندیشد که تا چه حد در خانواده هویت مستقل، پابرجا و تعیین‌کننده دارد؛ وجودش در آنجا چه قدر مورد احترام و توجه است و یا اینکه تا چه میزان وجود مؤثر، خلاق و تأثیرگذار خود را در خانواده باور دارد.

باری، برای توانمندتر کردن زنان ترکمن سه عامل می‌تواند تأثیرگذاری ماندگارتری داشته باشد:

- ۱- حذف عواملی که مانع فعالیت زنان می‌شود؛
  - ۲- افزایش توانایی و قابلیت آن‌ها همراه با آگاهی بخشی؛
  - ۳- شناخت و باور توانمندی‌هایشان در خانواده و اجتماع.
- افزایش سطح تحصیلات، دسترسی به منابع مالی، بهبود وضع سلامت، برخورداری از حق مالکیت قانونی، رفع تبعیض از بازار کار و حذف باورهای سنتی از عوامل دیگری هستند که در توانمندسازی زنان ترکمن تأثیر بسزایی دارند.

## پی‌نوشت‌ها

۱- دو تا قرمز، یکی زرد به زیر، دو تا نارنجی. این کلمات لالایی گوش‌نوازی است که دختر ترکمن صحرا از مادر به یادگار دارد و هر روز تکرار می‌کند تا اوج هنر و هویت را برای همیشه تاریخ زنده نگه دارد (نقل از: سایت فرش ترکمن، اوج هنر و هویت زنان کرانهٔ خزر: ۱).

۲- امروزه، گلستان و ترکمن با فرش و قالی ترکمن شهرت جهانی دارد و این شهرت مرهون تلاش زنان و دختران بی‌نام و نشان و هنرپردازی است که با هر تار و پود تابلویی از عشق و شیدایی را به تصویر می‌کشند.

۳- قالی ترکمن: روزنامهٔ ترکمنستان نوشت: "قالی ترکمن نه تنها در مناطق ترکمن نشین، بلکه در سراسر ایران مورد توجه خاصی است. قالی ترکمن جایگاه خاصی به ویژه نزد اهل علم و هنر دارد و در کتاب‌های صنعت فرش ایران به آن پرداخته شده است." به نوشتهٔ این روزنامه، فرش‌های ترکمن در گنجینه‌های تهران به نمایش درآمده و نمونه‌هایی از این فرش در کنار لباس‌های ترکمن در بخش مردم‌شناسی گنجینهٔ کاخ گلستان در معرض دید قرار گرفته است.

در گنجینه‌های استان‌های مازندران و گلستان نیز قالی‌های ترکمن بخش مهمی را به خود اختصاص داده‌اند. این قالی در گنجینهٔ گرگان نیز در کنار آلات و ادوات تاریخی به کاررفته در بافت آن در معرض نمایش گذاشته شده است. روزنامهٔ ترکمنستان نوشت: ادارهٔ صنایع دستی استان گلستان در سال‌های اخیر گام‌هایی برای رونق صنعت قالی بافی برداشته که برپایی نمایشگاه، همایش و دوره‌های آموزشی از آن جمله است. ترکمنستان در ادامهٔ مقاله خود به ویژگی قالی ترکمن ایرانی پرداخت و نوشت: "زنان ترکمن ایران به عنوان بافندگان این نوع قالی از طبیعت الهام می‌گیرند و در نقش‌های خود از تصاویر حیوانات به ویژه پرندگان و گیاهان استفاده می‌کنند. به نوشتهٔ این روزنامه، ترکمن‌ها در ایران تلاش می‌کنند از رنگ‌های طبیعی در بافت قالی استفاده کنند تا کیفیت کار بهتر باشد." یعقوب پایدار استاد فرش ایرانی می‌گوید: "استفاده از رنگ طبیعی در فرش بافت ایران به حفظ میراث فرهنگی کشور کمک می‌کند." ترکمنستان در پایان مقاله خود نوشت: "فرش‌های بافته شده توسط زنان ترکمن در ایران شباهت زیادی به دست‌بافته‌های مردم ترکمنستان دارد و این حاکی از عمیق بودن پیوندهای فرهنگی ایرانی‌ها و ترکمن‌هاست."

۴- البته بایست هر تغییری با توجه به سنت‌ها و عادت‌های مردم منطقه انجام پذیرد. در حال حاضر، استفاده از دار افقی به صورت عادت دیرینه درآمده است؛ از این رو نمی‌توان و نباید عجولانه اقدام نکرد، بلکه باید با شناساندن خوبی‌های دار عمودی هنرمندان را به استفاده از آن تشویق کرد.

۵- و سایر زنان کشور ما در بخش‌های مختلف روستایی و عشایری.

### "فرش ترکمن روی دار مشکلات" (خبرگزاری مهر، ۱۳۸۷)

به گزارش خبرنگار مهر در گرگان، امروز گلستان با فرش و قالی ترکمن شهرت جهانی دارد و این شهرت مرهون تلاش زنان و دختران بی نام و نشان و هنرپردازی است که با هر تار و پود تابلویی از عشق و شیدایی را به تصویر می کشند. "گول" نقش اصلی فرش ترکمن است که بافته های هر قوم به وسیله آن از بافته های اقوام دیگر متمایز می شود. پشم و پنبه از مواد اولیه برای تولید این هنر ماندگار است. امروزه، هنرپردازان این هنر دیرپا و دارای پیشینه طولانی و شهره جهانی با مشکلات فراوانی روبه رویند و برای رفع مشکلاتشان خواستار حمایت ویژه متولیان امر هستند. با وجود ترویج رنگ های شیمیایی هنوز مواد رنگدار گیاهی مانند پوست انار، چوب پویا، خاکستر چوب اژدار و زردچوبه، روناس و نیل برای رنگرزی خامه قالی در این منطقه کاربرد دارد. زنان ترکمن در تولید این دست بافت، آرمان ها و اندیشه هایشان را با رنگ های دلخواه روی تار قالی گره می زنند تا تابلویی زیبا و مانا پیش روی مجسم سازند. شاخ قوچ، نقش عقرب، ماری گول، درناق گول، قافسه گول، تکه گول، انسی، قزل ایاق، تونینگ گول، قوش گول، آوغان گول، تاج حروز، پنجارا آراگول و آق نقش از نقوش زیبایی است که در این هنر دستی به کار می رود. دارهای قالی بیشتر از نوع افقی و متحرک هستند و همراه کوچ ایل جابه جا می شوند؛ البته در سال های اخیر، استفاده از دارهای عمودی نیز در این منطقه رونق یافته است. مواد اولیه نامرغوب، نبود حمایت مالی، عدم سامان دهی و برنامه ریزی، بی توجهی به آموزش و آشنا نبودن با نیازهای بازار موجب شده است تا فرش اصیل ترکمن رو به فراموشی رود و جایگاه واقعی اش را از دست بدهد. قدمت فرش ترکمن به هزاره چهارم قبل از میلاد می رسد و اکنون بیش از ۶ هزار سال قدمت دارد. همچنین نقش مایه های فرش ترکمن منحصر به فرد است که آن را از دیگر دست بافته های هنری جهان متمایز می کند.

### منابع

- ۱- الکساندرا سیدورکینا، (۱۳۸۴). افسانه ای درباره قالی ترکمن، ترجمه گزل تاجیوا، فصلنامه یپراق، ش ۳۰ و ۳۱، ص ۲۳.
- ۲- بوگولیف، [بی تا]. فرش های ترکمن، ترجمه ناز دیبا، انتشارات موزه فرش.
- ۳- پژوهش زنان، (۱۳۸۲). فصلنامه مرکز مطالعات و تحقیقات زنان و انتشارات دانشگاه تهران، تابستان.
- ۴- پورکریم، هوشنگ، (۱۳۴۸). مجله هنر و مردم.
- ۵- پوگانچکوا، گالینا، (۱۳۷۶). ویژه نامه کارگاه پژوهشی زنان آسیا.
- ۶- حسن بیگی، م، (۱۳۶۵). مروری بر صنایع دستی ایران، انتشارات صنوبر، تهران.
- ۷- سایت خبرنگار مهر، (۱۳۸۷). فرش ترکمن؛ مقاله اوج هنر و هویت زنان کرانه خزر.
- ۸- صبا، منتخب، [بی تا]. نگرشی بر روند سوزن دوزی های سنتی ایران، انتشارات صبا.
- ۹- کلیاتی درباره صنایع دستی روستایی ایران، (۱۳۶۲). انتشارات سازمان صنایع دستی ایران.
- ۱۰- مقدمه ای بر بازاریابی صنایع دستی، (۱۳۶۰). انتشارات سازمان صنایع دستی ایران.
- ۱۱- نقش زنان در توسعه، (۱۳۷۷). دفتر امور مشارکت زنان ریاست جمهوری، انتشارات روشنگران و مطالعات زنان.
- ۱۲- نیازی، محمد، (۱۳۸۱). پیام زن، ش ۷، ص ۷.
- ۱۳- ورزی، (۱۳۵۰). هنر صنعت قالی، انتشارات رز، تهران.
- ۱۴- یآوری، حسین، (۱۳۷۳). جلوه هنر، فصلنامه فرهنگی و هنری دانشکده الزهرا (س).

15- [www.Bayragh.ir](http://www.Bayragh.ir)

16- [www.torkemangolestan.com](http://www.torkemangolestan.com)>